

jak stále zmiňujeme, nýbrž také s předpokladem aplikace *rozumění* na svou situaci, svůj život, své chápání světa.⁹ A tak se rozsah *rozumění* neustále rozšiřuje závisle na otevřenosti a touze po *rozumění* každého z nás. Neohraničená svoboda *rozumění* tak není pouze iluzí, která je odkryta filozofickou rozvahou. Hranice svobody *rozumění* zakoušíme mnohem více sami, když se pokoušíme rozumět. Tím, že se svoboda *rozumění* musí ohraničit, *rozumění* vlastně teprve dosahuje skutečného, totiž tam, kde se *rozumění* zřikáme, až před „nepochopitelným“.¹⁰

Co Gadamer míní oním nepochopitelným, čemu nelze porozumět, zjistíme, pokud nyní odhlédneme od samotného procesu *rozumění* dějinám a pohlédneme na koncepci filozofie dějin tak, jak ji Gadamer sám nahlížel. Na jedné straně je Gadamer fascinován řeckým cyklickým pojetím dějin jako stále se opakujícím dějem, který v momentě zániku navazuje opětovným vznikem. Svou hermeneutickou ontologii dějin zakládá na dialektice vznikání a zanikání, kontinuity a diskontinuity, existenciálního okamžiku a dějinně časové souvislosti.¹¹ Na straně druhé je pro něj zásadní, jako pro věřícího Sředoevropana, křesťanské chápání, kde jsou dějiny pojímány jako smysluplná jednota. Novozákonní pojetí dějin, v němž je velký důraz kladen na eschatologii, se pevně váže na pojetí dějin ve Starém zákoně.

Gadamer se domnívá, že dějiny by bez křesťanství byly dějinami úpadku. Až s příchodem křesťanství prý totiž byla rozpoznána neopakovatelnost lidského bytí jako jeho vlastní podstata. Celek lidských věcí, tento „kosmos“, je nepodstatný vůči všejednotící podstatě Boha. Lidský pobyt je konečný a přece se vztahuje k Nekonečnému. Až Kristův vykupitelský čin dává lidským dějinám nový smysl. „Člověk stojí díky jedinečnému vykupitelskému činu v dějinách spásy.“¹² Při tom je každé lidské jsoucno jedinečné.

S tím souvisí další díl Gadamerovy představy o dějinách, a to jejich nepředvídatelnost. Charakter dějin se prý nezakládá na vztahu původu, působení a následku, jak jsme zvyklí v přírodních vědách. Právě naopak malým působením vznikají v dějinách velké věci a obráceně. Ke zkušenosti toho, kdo se dějin účastní, takřkajíc v nich stojí (in der Geschichte stehen), patří překvapení. To, co v prý v dějinách můžeme očekávat, je nevypočitatelné, neplánované a nepředvídatelné. Gadamer přímo říká: „Souvislost, které se světové dějiny podrobují, má všechny jiné vlastnosti než to, že je ve své nutnosti rozpoznatelná a vůbec předvídatelná.“¹³ Gadamer je přesvědčen, že zákonitosti, které se člověk pro běh dějin snaží vypořádat, jsou příliš obecné na to, aby je bylo možné aplikovat na jedinečnost lidského jsoucna.

V Gadamerově hermeneutickém pojetí filozofie dějin nacházíme upozornění, že to, co je pro nás důležité, a to, co nás skutečně v dějinách zajímá, stěží nalezneme ve vědeckém vysvětlení či v pseudoobjektivním popisu minulých dějů. Gadamer nabízí cestu *rozumění* – možnost přistupovat k dějinám vědomě neobjektivně, nechat se jimi oslovovat, nacházet v nich sdělení, která mají smysl právě pro náš vlastní život.

⁹ Gadamer, H.-G.: *Wahrheit und Methode*, s. 291.

¹⁰ Gadamer, H.-G.: *Kleine Schriften I*, s. 8.

¹¹ Tamtéž, s. 159.

¹² Tamtéž, s. 160.

¹³ Tamtéž, s. 193.

Ivana Holzbachová

Popper, dějiny a věda o nich

Je známo, že hlavním cílem Popperovy filozofické aktivity bylo poznání vědy, a to především vědy přírodní. Historicky tak Popperův zájem začíná pracemi, které vyústily ve vydání *Logik der Forschung*, a ve stejném směru pokračuje i jeho poválečné bádání. Těsně před druhou světovou válkou a během ní však Popper pracoval na dvou knihách, které se staly významnými součástmi prodemokratické literatury na mnoho dalších desítek let. Tyto knihy – *Bída historicismu* a *Otevřená společnost a její nepřítel* – mají i svou nepřehlédnutelnou stránku metodologickou, i když tento aspekt není jejich aspektem hlavním. Popper se jimi, možná nezáměrně, zapojil do diskuse, která se v humanitních vědách a jejich filozofické reflexi vedla dlouhá léta před jejich vydáním a pokračovala i po něm. V jeho případě je však metodologická problematika těsně spojena s představami o místě člověka ve společnosti a její organizaci.

Je dokonce možné, že tento aspekt v jeho původním záměru, jímž byla přednáška o Bídě historicismu v Hayekově semináři, byl u něj primární. V pozdějších letech, zejména v novozélandském exilu, však knihy, které rozšířením původní přednášky vznikly, začaly nabývat jiných rozměrů a významů.¹ V následující stati se tedy lze legitimně zabývat i Popperovými názory na metodu historických věd.

Sám Popper ovšem přiznává, že sociální vědy ho nikdy nepřitahovaly tak, jako teoretické přírodní vědy. Výjimku snad tvořila ekonomie. Co ho však zajímalo, byl pokus o srovnání přírodních a sociálních věd z hlediska jejich metod.² Bída historicismu i *Otevřená společnost* byly tedy založeny na teorii poznání z *Logik der Forschung*³ a Popperových slovech,⁴ „na přesvědčení, že naše často neuvědomělé názory na teorii poznání a na její ústřední otázky (Co můžeme poznat? Jak jistě je naše poznání?) rozhodují o našem postoji k sobě samým i k politice“. Toto přesvědčení je ústředním motivem obou knih, které z původní přednášky vzešly. Prolínání obou motivů – metodologického i politického – je pochopitelné jak v souvislosti s politickou situací, za níž Popper přednesl svou přednášku a napsal obě knihy, tak v kontextu, v němž hrály významnou roli po válce. To vše však jejich rozbor v dnešní době neusnadňuje.

Stejně tak jej neusnadňuje metoda, kterou Popper použil v *Bídě historicismu*, tj. místy zabsolutizovaná metoda vnitřní kritiky. Sám Popper ji charakterizuje jako dovádění

¹ V poslední době v české literatuře upozornil na tuto skutečnost a na složitost vzniku obou děl Moural, J.: *Otevřená společnost: geneze a kontext*, in: *Šance otevřené společnosti. K počtům Karla R. Poppera*, Acta Universitatis Carolinae, Studia Philosophica XIII, Karolinum, Praha 2002.

² Popper, K. R.: *Věčné hledání*, Vyšehrad, Praha 1995, s. 117.

³ V češtině vyšla jako *Logika vědeckého zkoumání* v Oikúmené, Praha 1997 na základě verze z r. 1994. Původní verze *Logik der Forschung* vyšla v roce 1934.

⁴ Popper, K. R.: *Věčné hledání*, s. 111.

argumentů historicistů do důsledků „konstruovat argumenty v jeho prospěch, které – pokud je mi známo – nebyly nikdy předloženy historicisty samotnými“.⁵

Jak víme, Popper se hlásí ke kritickému racionalismu. Konstatuje, že chápe rozum a racionalismus v širokém slova smyslu, tj. racionalismus v protikladu k iracionalismu. Racionalismus tak v sobě zahrnuje i empirismus a racionalismus (intelektualismus) z dělení ze 17. st. Rozlišuje však kritický a nekritický racionalismus, přičemž kritický racionalismus podle jeho soudu uznává, že základní racionalistický postoj je výsledkem (přínejmenším prozatímního) aktu víry v rozum. „To, že racionalistický postoj bere v úvahu argument spíše než argumentující osobu, má dalekosáhlý význam. Vede k názoru, že musíme každého člověka, s nímž komunikujeme, považovat za potenciální zdroj argumentů a rozumné informace; tak vzniká cosi jako >racionální jednota lidstva<.“⁶ Je důležité také to, že Popper odmítá apriorní spojování racionalismu s politickými postoji: „Racionalistický postoj se v zásadě obvykle spojuje s rovnostářským a humanistickým názorem; iracionalismus na druhé straně vykazuje ve většině případů přínejmenším některé z popsanych antirovnostářských tendencí, dokonce i když může být často spojován zároveň s humanismem. Můj názor je ten, že ať už je takové spojení čímkoli, nikdy není dobře založené.“⁷

Pokud jde o vědu samotnou, Popper vychází z uznání monistického názoru, že totiž věda, pokud má být chápána jako věda, musí používat některých metod, které ji v podstatě jako vědu definují. A ačkoli je kniha *Otevřená společnost* ještě více než práce *Bída historicismu* založena na kritice tzv. proroctví a utopického a holistického inženýrství, už v jejím úvodu se tvrdí, že „je to otázka metody sociálních věd, která je zjevně základnější než jakákoli kritika jakéhokoli konkrétního argumentu ve prospěch nějakého historického proroctví“.⁸

Také v *Bídě historicismu* trvá Popper na jednotě metody v přírodních a sociálních vědách. Nejde mu samozřejmě o dílčí metody jednotlivých speciálních věd, jejichž odlišností si je vědom. To, co mají mít vědecké metody společné, je základní obecný postup. Tyto metody podle jeho názoru „vždy spočívají v předložení deduktivních kauzálních výkladů a jejich ověření (pomocí předpovědi)“.⁹ V jedné ze svých obsáhlých poznámek v *Otevřené společnosti* dokonce uvádí: „Jsem přesvědčen, že podobnost mezi sociálními a přírodními vědami lze využít k opravě chybných představ o přírodních vědách poukazem na to, že se podobají sociálním vědám v daleko větší míře, než se všeobecně předpokládá.“¹⁰ Proto také pokládá Diltheyův pokus vyhloubit propast mezi metodami přírodních a společenských věd za pochybný.¹¹

Podíváme-li se ale na Popperův postup blíže, vystoupí do popředí skutečnost, na kterou Popper upozornil až ve svých vzpomínkách, totiž to, že v době, kdy psal obě své práce věnované pojetí společnosti a věd o ní, o metodách společenských věd mnoho nevěděl. Nevěděl, domnívám se, mnoho ani o sporu mezi idiografickým a nomotetickým pojetím dějin, i když jeho polemika na tento spor částečně věcně navazuje a Popper

⁵ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, Oikúmené, Praha 1994, s. 14.

⁶ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, Oikúmené, Praha 1994, s. 192.

⁷ Tamtéž, s. 204–205.

⁸ Tamtéž, díl I., s. 14.

⁹ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 102.

¹⁰ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 275.

¹¹ Tamtéž, díl II., s. 331.

v něm vlastně zaujímá stanovisko. To je vidět i z toho, že jeho zmínka o Diltheyovi je v jeho díle ojedinelá, jména jako Windelband a Rickert se v něm neobjevují vůbec. Popper si spíše všímá – ačkoli to popírá – těch aspektů sporu, které nějak souvisejí s ontologickými představami. Jde mu v konečném důsledku o to, z jakého pojetí společnosti metody jejího zkoumání vycházejí a k jakým názorům na zasahování do ní vedou.

Svým způsobem to souvisí i s tím, že hlavním předmětem Popperova útoku v *Bídě historicismu* jsou „pronaturalistické směry“ historicismu, jejichž představitelé se drží myšlenky, že existuje objektivní zákon vývoje lidské společnosti, jehož lze využít při vytváření „šťastnější“ budoucnosti.

Jeho postup je zřetelný i z toho, že srovnávacím měřítkem a vzorem jsou mu samozřejmě přírodní vědy, s jejichž metodami je dobře obeznámen. Oprávněně vytýká mnoha společenským vědcům, že jejich názory spočívají na nedostatečné znalosti přírodních věd, a tvrdí, že pokusy (pronaturalistických) historicistů argumentovat analogiemi fyzikálních a historických pojmů a procesů spočívají na neporozumění fyzikálním pojmům, a jsou proto zavádějící.¹²

Zde se už dostáváme na pole, které Popper rozebral v té době v *Logice vědeckého zkoumání*, jejíž některé obecné závěry na problematiku sociálních věd aplikoval. Ohlase na Logiku vědeckého zkoumání by mohl být např. jeho výrok z *Bídy historicismu*: „Nevěřím... >metodě generalizace<, tj. pojetím, že věda začíná pozorováním, z něhož odvozuje své teorie procesem generalizace nebo indukce. Věřím spíše, že funkce pozorování a experimentu je mnohem skromnější, protože nám pomáhá prověřovat naše teorie a eliminuje ty, které v ověřování neobstojí.“¹³ V aplikaci na sociální vědy můžeme jeho názory najít v *Otevřené společnosti*: „Pravda je, že si sociální vědy dosud plně neosvojily tuto veřejnost metody. Částečně je to kvůli Aristotelovu a Hegelovu zničujícím vlivu na intelekt, částečně snad díky neschopnosti těchto věd využít společenských nástrojů vědecké objektivnosti. Proto jsou to skutečně >totální ideologie<, neboť někteří sociální vědci nejsou schopni, a dokonce ani ochotni hovořit společným jazykem. Důvodem však není třídní zájem a lékem není hegelovská dialektická syntéza ani sebeanalýza. Jediná cesta otevřená sociálním vědám je zapomenout na všechny verbální ohňostroje a pustit se do praktických problémů naší doby pomocí teoretických metod, které jsou v podstatě stejné ve všech vědách. Mám na mysli metody zkoušky a omylu, vynalézání hypotéz, jež je možno ověřovat a podrobovat praktickým zkouškám. Je zapotřebí sociální technologie, jejíž výsledky lze testovat postupným sociálním inženýrstvím.“¹⁴

Právě uvedený obsáhlý citát by bylo možné rozebírat z mnoha aspektů. Nám stačí zdůraznit zejména jeho závěrečnou část, která v kostce shrnuje Popperovy názory na podstatu vědeckých postupů, těch, které mají být společné jak přírodním, tak společenským vědám. Důležitý je však i požadavek „veřejnosti“, k němuž se ještě vrátíme.

Podle Poppera tedy společenské vědy pracují s obecnými pojmy – modely – a v tomto smyslu používají stejný postup jako přírodní vědy. Je důležité, aby tyto modely nebyly zaměňovány za konkrétní entity. Mají být konstruovány „obežetně v deskriptivních nebo nominalistických pojmech, tj. v pojmech jednotlivců, jejich postojů, očekávání, vztahů atd. Tento postulát je možno nazývat >metodologickým individualismem<“.¹⁵

¹² Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 90.

¹³ Tamtéž, s. 79.

¹⁴ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 189, zdůraznil K. P.

¹⁵ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 106, zdůraznil K. P.

Uvedený Popperův výrok souvisí s jeho kritikou sklonu společenských vědců a filozofů zabývajících se společností podléhat esencialistickým názorům. Pro nás je opět důležitější Popperův požadavek, aby pojmy a modely, s nimiž společenské vědy pracují, byly vypracovány tak, aby byly kontrolovatelné. Popper tedy staví proti „verbálním ohňostrojům“ hegelovského typu snahu mluvit společným jazykem, snahu, kterou podle jeho názoru úspěšně uskutečňují přírodovědci.

Společný jazyk – jazyk zkušenosti, kterou Popper ztotožňuje s pozorováním a experimentem – umožňuje v přírodní vědě „veřejnou“ kontrolovatelnost výsledků vědecké práce, veřejnou v tom smyslu, že tyto výsledky může každý v rámci testu opakovat. „To, co nazýváme >vědeckou objektivitou<, není produktem individuální nestrannosti vědce, ale produktem společenského nebo veřejného charakteru vědecké metody; a individuální nestrannost vědce, nakolik existuje, není zdrojem, ale spíše výsledkem této společensky nebo institucionálně organizované objektivní vědy.“¹⁶ Jak trefně poznamenává Václav Žák, „spojovacím článkem mezi Popperovou prací na poli metodologie vědy a sociální filozofie je princip falzifikovatelnosti“.¹⁷

V tomto smyslu není Popper ani nepřítelem představy, že ve vědě je možno využít intuici. Staví se proti názoru „antinaturalistického historicismu“, že právě intuitivní poznání je základem odlišnosti mezi společenskovědným a přírodovědným poznáním. Popper uznává roli intuice i při vytváření přírodovědeckých teorií, poznamenává, že jej nezajímá, jak vědec ke své teorii došel. Zajímá jej však, zda daná teorie obstojí ve zkouškách a testech. A to podle jeho názoru má platit jak pro přírodní, tak společenskou vědu.

Dalším argumentem vědců a filozofů odmítajících možnost přizpůsobit postupy používané ve společenských vědách postupům věd přírodních je poukaz na složitost společenské skutečnosti. Stejně jako v případě intuice Popper tento argument odmítá: Víra, že „popis sociální situace by měl obsahovat duševní a snad i fyzický stav každého zúčastněného (nebo snad že by měl být na tyto vztahy redukovatelný), je mnohem méně opodstatněná než neuskutečnitelný požadavek, aby popis konkrétní chemické reakce obsahoval popis atomového a subatomového stavu všech zúčastněných elementárních částic... Tato víra vykazuje stopy oblíbeného názoru, že sociální entity, jako například instituce nebo společenství, jsou konkrétní přirozené entity tvořené skupinami lidí spíše než abstraktními modely, které byly zkonstruovány k interpretaci určitých abstraktních vybraných vztahů mezi jednotlivci.“¹⁸ Zde se tedy znovu objevuje Popperovo přesvědčení, že ve společenské vědě, stejně jako ve vědě přírodní, máme co činit s modely – nástroji, které jsou vytvořeny pro pochopení vybraných vztahů uvnitř společnosti a na základě abstrakce. Popperovu zásadnímu přesvědčení o modelovatelnosti reality – modelovatelnosti, která ji zjednoduší a která je kontrolovatelná – odpovídá pak i jeho tvrzení, že společenská skutečnost je konečkonců jednodušší než realita přírodní, protože na ni můžeme uplatnit předpoklad rozumnosti lidského jednání.

Toto Popperovo přesvědčení zřejmě vyplývá z jeho názoru, že vývoj ve společnosti je ostatně nesen především vývojem poznání, na něž samozřejmě pojem racionality aplikovat lze. Dříve než Poppera odsoudíme za přílišné zjednodušování v oblasti sociální vědy a historie zvláště, je třeba připomenout, že mluví-li Popper v této souvislosti

¹⁶ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 188.

¹⁷ Žák, V.: Historická podmíněnost otevřené společnosti, in: *Šance otevřené společnosti*, s. 97.

¹⁸ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 109.

o analýze sociální situace jako o způsobu jak vysvětlovat vývoj ve společnosti, uvědomuje si dostatečně, že racionalita v lidských dějinách se měnila, a že je tedy postupy lidí v minulosti třeba analyzovat právě s ohledem na racionalitu panující ve zkoumané době.

Obecně Popper vědy dělí na zobecňující, které se zajímají hlavně o univerzální zákony nebo hypotézy, a historické, které se zabývají specifickými událostmi a jejich vysvětlením.¹⁹ Sociologii, o níž mu v jeho úvahách o společnosti jde nejvíce, považuje za zobecňující vědu, která má – podobně jako fyzika – svou teoretickou a empirickou část. To znamená, že musí vykládat a předvídat, což je spojeno s teoretickou složkou, ale musí také na základě empirické složky, zejména pozorování, umět nabízené hypotézy ověřovat a případně odmítat.²⁰ V každém případě však i vědy zabývající se společností, ať historie nebo sociologie, nemohou existovat v holistickém smyslu, tj. nemohou se snažit uchopit celek skutečnosti, nýbrž podobně jako vědy o přírodě musí vybírat vztahy, které v daném případě považují za nejpodstatnější.

V Bídě historicismu Popper shrnuje své námitky proti tomu způsobu poznávání společnosti, který podle jeho názoru svědčí o tom, že se vědy o společnosti a jejím vývoji v podstatě pohybují v předvědeckém stadiu. Tento způsob označuje pojmem „historicismus“. Historicismus má v jeho podání dvě verze – pronaturalistickou a antinaturalistickou. Pronaturalistická podporuje aplikaci metod fyziky na společenské vědy, antinaturalistická ji odmítá.²¹ Připomeňme si však jeho tvrzení, že oba dva typy historicismu v podstatě spočívají na nepochopení toho, o co ve fyzice ve skutečnosti jde.

Pokud jsme až do této chvíle mluvili o historicismu, většinou jsme naráželi na antinaturalistické argumenty. Antinaturalismus však není hlavním cílem Popperova útoku. Jeho argumenty jsou zaměřeny především na pronaturalismus, protože právě z něho podle Popperova názoru vyplývají důsledky pro chápání vývoje společnosti a možnosti zasahování do ní, stručně řečeno – pro holistické nebo utopické sociální inženýrství.

Proto se nyní soustředíme především na Popperovu polemiku proti pronaturalistickému historicismu. Než však k tomu přistoupíme, shrňme v kostce Popperovo pojetí antinaturalismu. Podle Poppera „historicismus tvrdí, že metody fyziky nejsou vzhledem k historické relativnosti sociologických zákonů v sociologii aplikovatelné. Typické historické argumenty, na nichž je tento postoj založen, dotýkají se generalizace, experimentu, složitosti sociálních jevů, obtížnosti přesné předpovědi, významu metodologického esencialismu.“²² „Nabízí se tedy tvrzení, že zatímco metody přírodních věd jsou od základu nominalistické, sociální vědy musí přijmout metodologický esencialismus. Argumentuje se tím, že úkolem sociálních věd je pochopit a vysvětlit takové sociologické entity jako je např. stát, ekonomická aktivita, sociální skupiny atd., což lze učinit jen zevrubným pochopením jejich podstaty.“²³

S Popperovou polemikou s těmito názory jsme se už setkali výše. Souvisí s nimi i Popperovy námitky proti antinaturalistickému chápání intuice a intuitivního poznání a jeho důraz na to, že i sociální vědy postupují pomocí výběru ze skutečnosti, že tedy nemohou pracovat holistickými metodami a nemohou zdůrazňovat celostnost a organič-

¹⁹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 224–225.

²⁰ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 35.

²¹ Tamtéž, s. 13.

²² Tamtéž, s. 15.

²³ Tamtéž, s. 31, zdůraznil K. P..

nost historické a společenské skutečnosti. Pokud jde o esencialismus, ten podle Popperova názoru „možná vznikl proto, že nám umožňuje určit identitu věcí, které se mění; současně však poskytuje několik nejpádňějších argumentů ve prospěch učení, že sociální vědy musí přijmout historickou metodu, což je argument podporující historicismus.“²⁴ Ani tento argument Poppera nepřesvědčuje už jenom proto, že – možná ovlivněn přírodovědeckým pojetím skutečnosti – chce poznávat především to, jak věci fungují.

Jak už však bylo řečeno, základním cílem Popperovy polemiky je především pronaturalistický historicismus.

Podle Poppera „zastánci historicismu tvrdí, že *sociologie je teoretickou historií*“.²⁵ Teoretické vědy mají podle něho odhalovat zákony. Pro zastánce historicismu je však charakteristické, že se snaží odhalovat zákony vývoje společnosti. „Jedině *zákony historického vývoje* musí určovat přechod z jednoho období do druhého. To má na mysli zastánce historicismu, když říká, že jedinými skutečnými zákony historie jsou sociologické zákony.“²⁶ A v tom je kámen úrazu. Popper je přesvědčen, že zákony vývoje nemohou existovat – ani v sociologii nebo v historii, ani v biologii. To se konečkoně objevuje i v jeho vztahu k darwinismu, jehož si velmi váží, ale který pokládá spíše za výzkumný program než za vědeckou teorii.

V oblasti společenských věd, a tedy pronaturalistického historicismu je situace o to horší, že historicisté chtějí zkoumat zákony vývoje společnosti a zároveň příčiny změny, aby z nich pak mohli vyvozovat věštby – prorocství, podle nichž by se potom přizpůsobovali chystajícím se sociálním změnám.²⁷ Pronaturalistický historicismus se snaží o rozsáhlé a dlouhodobé předpovědi, které mají být nástrojem politiky.

Popper si uvědomuje historickou podmíněnost vzniku historicismu. V ní bychom mohli vidět zhruba dva aspekty. Zprv je to snaha reagovat na změny ve společenské skutečnosti. To je především případ Herakleita, Platóna a Hegela, kteří se podle Poppera stavěli nepřátelsky proti nastávajícím společenským změnám a snažili se vývoj zastavit. Poněkud jiný by byl případ Marxe, který naopak za neměnný považoval vývoj lidstva k pokroku, k sociálně spravedlivější společnosti a chtěl tento pokrok podpořit. Druhý historický aspekt, který se na pronaturalistický historicismus vztahuje, není politický, ale vyplývá z dobového chápání vědy a skutečnosti. Víra v přísný determinismus spojovala např. J. S. Milla s Marxem. V Otevřené společnosti Popper píše, že Marx předpokládal, že věda může předvídat budoucnost jen tehdy, existuje-li přísný determinismus. To sice není podle Poppera pravda, ale na druhé straně to nelze Marxovi vyčítat, protože zde Marx sdílel názor nejlepších vědců jeho doby.

Z historicistů 20. století Popper uvádí zvláště dvě jména, a to O. Spenglera a A. Toynbeeho. I zde je možné, že jeho hodnocení je ovlivněno politickými postoji obou myslitelů. Popper si totiž více než Spenglera cení Toynbeeho, i když zároveň píše: „V souvislosti s Toynbeeho historicismem bych zejména rád jasně vyjádřil své pochyby o tom, že civilizace se rodí, rostou, hroutí a umírají.“²⁸

Historicistickou víru v existenci vývojových zákonů v dějinách Popper charakterizuje nemilosrdně. Zdůrazňuje, že protože historicismus tvrdí, že cesta k cíli (vytvoření

²⁴ Tamtéž, s. 34.

²⁵ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 38, zdůraznil K. P.

²⁶ Tamtéž, s. 40, zdůraznil K. P.

²⁷ Tamtéž, s. 42.

²⁸ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 215.

ideální společnosti) bude dlouhá a složitá, „bude s pomocí tohoto učení možno dobře interpretovat každou myslitelnou dějinnou událost. Žádná možná zkušenost ji nemůže vyvrátit.“²⁹ V poznámce k těmto úvahám pak uvádí: „To znamená, že tato interpretace nesdílje žádné empirické informace, jak jsem ukázal ve své práci *The Logic of Scientific Discovery*.“³⁰ Připomeňme, že empirický obsah vědecké práce podle Poppera souvisí s mírou její falzifikovatelnosti a že falzifikovatelnost zároveň Popper uvádí jako kritérium pro uznání vědeckosti teorie. Jestliže teorie neobsahuje falzifikovatelné výroky – a to Popper v citovaných větách v podstatě říká –, pak také není vědecká. Z tohoto důvodu je tedy podle Poppera možno pronaturalistickému historicismu upřít vědeckost.

Kromě toho je tento typ historicismu také politicky nepřijatelný, a to proto, že „upírá lidskému rozumu schopnost utváření rozumnějšího světa“.³¹ Je tomu tak proto, že věříme-li v historické zákony, které se prosazují nutně, pak je sice můžeme poznat, ale musíme se přizpůsobit tomu, co přináší.

Na rozdíl od Spenglera historicisté, jimiž se zabývá Popper, byli více nebo méně optimisté. Věřili, že společnost, kterou historický vývoj přinese nebo kterou lze na základě poznání historických zákonů vytvořit, bude „lepším světem“. A zde nachází Popper pojitko mezi historicismem a utopismem. Utopistické nebo holistické sociální inženýrství je přece založeno na představě možnosti zasahovat na základě poznání historických zákonů do vývoje společnosti a přibližovat ji k představě lepšího světa. Popper to označuje jako sociální porodnictví a spojuje je s názorem, který ukazuje především na Hegelovi a Marxovi, že rozumné je pouze takové jednání, které je v souladu s chystajícími se změnami a napomáhá jejich vzniku. A také zde Popper používá k odmítnutí těchto metod své učení o demarkaci a falzifikaci. Holistické sociální inženýrství podle jeho názoru nemá možnosti ověřovat své metody: „Komu se život v nové společnosti nelíbí, ten podle utopisty ještě není zralý pro život v ní a jeho >lidské podněty< potřebují ještě další >organizování<.“³² Nespokojenost lidí ve společnosti uspořádané utopickým inženýrem tedy není dokladem, že toto uspořádání je z nějakého důvodu nesprávné (není falzifikací), nýbrž důkazem „nezralosti“ daných jedinců pro danou společnost.

Těmito úvahami už ovšem Popper přechází k politickým aspektům Bída historicismu a Otevřené společnosti, k aspektům, které se sice s jeho metodologickými úvahami téměř neoddělitelně pojí, jež však nejsou předmětem naší stati. Připomeňme pouze, že podle Poppera snaha učinit lidi šťastnými může být v politice velmi nebezpečná, protože může vést k pokusu vnutit naše hodnoty ostatním lidem a ohrožit pluralismus a demokracii ve společnosti. Připomeňme také, že proti holistickému nebo utopickému inženýrství staví Popper inženýrství postupné, které využívá metodu pokusu a omylu. Postupný inženýr „bude vždy předvídat nevyhnutelné a nechtěné důsledky jakékoli reformy: Nedopustí, aby příslušná reforma byla tak složitá a takového rozsahu, že by bylo pro něj nemožné vyznat se v příčinách a následcích a že by nevěděl, co v podstatě dělá.“³³

²⁹ Tamtéž, díl I. s. 19.

³⁰ Tamtéž, díl I., s. 183, zdůraznil K. P.

³¹ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 46, zdůraznil K. P.

³² Tamtéž, s. 59.

³³ Tamtéž, s. 57.

Ačkoli jsem konstatovala, že se v této stati zaměřuji především na metodologické a poznávací aspekty Popperova chápání historie, nemohu nepřiznat, že pravděpodobně politické důsledky toho, čemu Popper říká historicismus – a to zejména pronaturalistický historicismus – jej vedly k tomu, aby věnoval tolik energie k jeho vyvrácení.

Má-li Popper shrnout, co historicismem myslí, píše: „*Historicismem* označuji takový přístup k sociálním vědám, podle něhož je jejich hlavním cílem *historická předpověď*. Tento cíl je dosažitelný odhalením *rytmů* či *vzorců*, *zákonů* či *trendů*, které se skrývají v pozadí historického vývoje.“³⁴ Už jenom tato formulace naznačuje to, co jsem uvedla na začátku, že se totiž Popper při své polemice proti historicismu zaměřuje především na to, co ve svém dělení označuje jako pronaturalistický historicismus. Tomu je také věnováno jeho slavné vyvrácení historicismu, které nalezneme hned na začátku Bídy historicismu: „1. Průběh lidských dějin je silně ovlivňován růstem lidského poznání. (Platnost této premisy musí uznat dokonce i ti, kteří v našich idejích, včetně těch vědeckých, vidí pouze vedlejší produkty *materiálního* vývoje určitého druhu.) 2. Racionálními či jinými vědeckými metodami nemůžeme předvídat budoucí růst našeho vědeckého poznání. 3. Nemůžeme tudíž předvídat průběh budoucích dějin. 4. To znamená, že musíme odmítnout možnost *teoretické historie*, tj. historické *sociální* vědy, která by odpovídala *teoretické fyzice*. Nemůže existovat žádná vědecká teorie historického vývoje, která by sloužila za základ vědecké předpovědi. 5. Základní cíl historických metod (...) je tedy pochybený a historicismus se tak hroutí.“³⁵ Jinými slovy: „*Žádný vědecký pracovník, který vytváří předpovědi, nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky.*“³⁶

Kritika historicismu tedy do značné míry splývá s kritikou předvídání budoucího vývoje společnosti a jejího důsledku – snahy tento vývoj urychlit. Takové předvídání se liší od předvídání ve vědeckém (přírodovědeckém) smyslu. Popper tvrdí: „Žádná z přírodních věd se – prakticky s jedinou výjimkou teorie sluneční soustavy – nepokouší o nic, co by připomínalo historické proroctví; úkolem sociálních věd není předvídat vývojové >trendy< nebo >tendence<, není to ani úkolem přírodních věd.“³⁷ To se týkalo i Darwinovy teorie přírodního vývoje. Ačkoli Popper už v počátečním období svého díla někdy používal metafory převzaté z vývojové teorie, při úvahách o falzifikaci jako kritériu vědeckosti nespĺňovala tato teorie některé požadavky, které na vědeckou teorii kladl. Tím spíše nemohly před jeho kritickým pohledem obstát historické vývojové teorie. Zde se vyjadřoval naprosto nemilosrdně: „Pečlivé zkoumání této otázky mě přesvědčilo, že tato dalekosáhlá historická proroctví jsou zcela mimo rámec vědecké metody.“³⁸

Navíc se zdá, že představy pronaturalistických historicistů se střetávaly s víceméně intuitivním Popperovým názorem na historickou skutečnost jako na skutečnost, ve které v podstatě není nic nemožného. Nelze vyloučit, že zde byl Popper ovlivněn i Hayekovým pojetím vývoje společnosti jako vývoje víceméně organického a především obsahujícího takové množství souvislostí, že nelze do něho zasahovat, aniž dojdeme

³⁴ Tamtéž, s. 14, zdůraznil K. P.

³⁵ Tamtéž, s. 11, zdůraznil K. P.

³⁶ Tamtéž, s. 12, zdůraznil K. P.

³⁷ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 246.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

k tomu, že vyvoláme množství nežádoucích a nečekaných důsledků našeho jednání.³⁹ Tak by bylo možné také vysvětlit jeho tvrzení, že hlavní úlohou vysvětlujících společenských věd není předvídání, nýbrž „odhalování a vysvětlování méně zjevných závislostí v životě společnosti“.⁴⁰

Popperova polemika se nevztahuje na všechny možnosti předvídání ve společenských vědách. Při odmítání historických proroctví jde Popperovi především o předvídání na základě podle jeho názoru domnělých zákonů společenského vývoje. Předvídání na základě znalosti funkcionálních závislostí, tedy předvídání, které on sám považuje za analogické k předpovědím technického charakteru, Popper připouští.

V souvislosti s možností předvídání rozvíjí Popper problematiku zákona. V podstatě rozlišuje mezi dvojím druhem zákonů, které bychom mohli označit jako vývojové a jako funkcionální. Zatímco první z nich odmítá, druhé se mohou stát zdrojem platných „technických“ předpovědí. To se vztahuje jak na přírodní, tak na společenské zákony. Příkladem vývojového zákona v přírodních vědách byla především Darwinova teorie. Popper však tvrdil, že jeho hypotéza o společném původu příbuzných forem není univerzálním zákonem, ale spíše má charakter dílčího historického tvrzení.⁴¹ Odmítnutí existence vývojového zákona – at' v biologii nebo v historii – má však jiný, základnější důvod. „Vývoj života na Zemi nebo vývoj lidské společnosti je jedinečný historický proces.“⁴² To znamená, že nám chybí možnost ověření na podobném případě. Na základě pozorování jednoho jedinečného procesu nedokážeme předpovědět jeho budoucí vývoj. Jinými slovy: Pokud bude Země v celém vesmíru jedinou známou planetou, na níž se vyvinul život a později společnost rozumných bytostí, potom nám bude chybět srovnávací materiál, na němž bychom si mohli naši hypotézu ověřit, a potom zůstane jenom neověřeným předpokladem. Jak známo, Popper trval na tom, že vědecké teorie mají hypotetický charakter. Na druhé straně, aby mohly být považovány za vědecké, musela existovat alespoň teoretická možnost jejich ověření nebo falzifikace. U předpokladu vývojového zákona takového typu, jako byla Darwinova teorie, nebo jakéhokoli zákona, který se měl vztahovat na vývoj lidstva, taková možnost chybí, a proto je podle Poppera třeba popřít jeho vědecký charakter.

Jak už jsem naznačila, Popper pro společenské vědy nepopírá možnost druhého typu zákonů a hypotéz, které jsou podle jeho názoru analogické zákonům nebo hypotézám přírodních věd. To ale nejsou podle jeho názoru „historické zákony“. Netýkají se pohybu společnosti, mají spíše charakter funkcionálních nebo vztahových zákonů. Podle Poppera „protože neexistuje žádný společenský pohyb, který by byl podobný nebo analogický pohybu fyzikálních těles, nemohou žádné takové zákony existovat“.⁴³ Přitom z příkladů, které Popper pro pohyb těles uvádí, plyne, že tento pohyb chápe jako víceméně mechanický.

Existuje však ještě jeden důvod, pro který Popper historické zákony odmítá, a to je složitost dění – nejen ve společnosti, ale i v přírodě. „Rozhodující stanovisko je tedy

³⁹ Zdá se možné, že některé Hayekovy názory problemskují i úvahami o antinaturalistickém historicismu. Domnívám se, že ve svých úvahách o možnosti alespoň postupného sociálního inženýrství se Popper dostal do implicitní polemiky s Hayekem.

⁴⁰ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 84.

⁴¹ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 85.

⁴² Tamtéž, s. 86.

⁴³ Tamtéž, s. 91.

toto: Ačkoli lze tvrdit, že každá skutečná posloupanost jeví probíhá podle přírodních zákonů, je nutné mít na paměti, že prakticky žádný sled např. tří nebo více kauzálně propojených událostí neprobíhá podle žádného jednotlivého přírodního zákona.⁴⁴

Snad právě proto je vývoj ve společnosti měnlivý, a tedy nepředvídatelný. Z toho ovšem plyne, že pojem historického zákona je nepřijatelný, protože odporuje dalšímu znaku, který by měl každý zákon mít, a to je neměnnost. Popper zde částečně sahá do argumentace antinaturalistů, když zdůrazňuje stálou změnu ve společnosti, která se tak s pojmem historického zákona dostává do rozporu. Podle jeho názoru bychom měli „hledat zákony s neomezeným polem platnosti. Kdybychom měli připustit existenci zákonů, jež samy podléhají změně, nikdy by nebylo možno vysvětlit změnu zákonů. Jen bychom tím přiznali, že změna je jednoduše nadpřirozený jev. A to by byl konec vědeckého pokroku, protože při neplánovaných pozorováních by nebylo zapotřebí revidovat naše teorie: hypotéza *ad hoc*, na jejímž základě by se změnily zákony, by >vysvětlila< vše.“⁴⁵ To samozřejmě platí jak pro společenské, tak pro přírodní vědy.

Kde se tedy zákony ve společenské vědě uplatňují? Zde je zřejmě nutno rozlišit mezi různými vědami, které se společností zabývají. V některých vědách, jako je především ekonomie, k níž se ještě vrátíme, jsou odhaleny určité funkcionální závislosti, na jejichž základě lze jak vysvětlovat, tak předvídat podobně, jako se to děje v přírodních vědách a v technice. Ve vědách historického typu, a tedy i v sociologii, kterou Popper někdy chápal jako teoretickou historii, takové postupy možné nejsou. To ovšem znamená, že zde také neexistuje „velká“ teorie, která by mohla fungovat jako vodítko pro výběr významného. Nicméně je jasné, že takový výběr být prováděn musí, protože žádná historická ani jiná teorie nemůže zachycovat, popisovat či vysvětlovat všechna fakta. A tak se dostáváme k otázce interpretace historické a společenské skutečnosti.

Zde si opět musíme uvědomit rozdíl, který Popper zaznamenává mezi (přírodní) vědou a vědou historickou a společenskou. Tentokrát se týká jejich vývoje. Obě spojuje skutečnost, že nepracují s vyčerpávajícím množstvím faktů. Přírodní věda si musí – stejně jako společenská – vybírat a především tvořit hypotézy. Už v Otevřené společnosti – ale v návaznosti na Logiku vědeckého zkoumání – Popper píše: „Věda se totiž nerozvíjí postupnou encyklopedickou akumulací podstatných informací, jak se domníval Aristoteles, ale daleko revolučnější cestou – postupuje kupředu díky odvážným myšlenkám, díky rozvoji nových a velice podivných teorií (jako např. teorie, že Země není plochá...) a díky vyvrácení teorií starých.“⁴⁶ Takových teorií nebo popisů může být několik a mohou mezi sebou konkurovat: „Žádná teorie totiž není konečná a každá teorie nám pomáhá vybírat a řadit fakta. Takový výběrový charakter každého popisu jej činí v určitém smyslu >relativním<; ale pouze v tom smyslu, že bychom předložili jiný popis, jestliže by naše hledisko bylo odlišné. Může to také ovlivnit naši víru v pravdivost popisu; ale neovlivňuje to otázku pravdivosti nebo nepravdivosti popisu, pravda není >relativní< v tomto smyslu.“⁴⁷ Zde totiž potom nastupuje otázka ověřování a konkurence teorií, která spočívá jak na možnosti falzifikace, tak na tom, nakolik se teorie přibližují pravdě a osvědčují se při vysvětlování.

⁴⁴ Tamtéž, s. 92, zdůraznil K. P.

⁴⁵ Tamtéž, s. 82–83, zdůraznil K. P.

⁴⁶ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 18.

⁴⁷ Tamtéž, díl II., s. 222.

V historii je situace jiná. V historii podle Poppera nefungují historické teorie, nýbrž interpretace. Popper zde odlišuje historickou teorii od historické interpretace tvrzením, že historické teorie nelze testovat, a tím, že se pohybují v kruhu. Fakta jsou v pramenech shromážděna v souladu s předem daným hlediskem, totiž tím, že se autorovi pramene zdála zajímavá. Pokud nejsou k dispozici žádná další fakta, nelze teorii testovat.⁴⁸

Zákony, které se v historii používají, jsou triviální. Popper má zde na mysli např. některé postřehy převzaté z psychologie. Ale protože „zákony“ mají takový charakter, nelze je podle Poppera použít jako kritéria výběru významného. Místo nich v roli tohoto kritéria nastupuje zájem historika. Ani ten ovšem neznámá libovůli. „Neznámá to, že můžeme překrucovat fakta, aby zapadala do rámce našich předem vytvořených představ, nebo že můžeme opomíjet fakta, která se nám nehodí. Naopak, všechny dostupné důkazy, které se vztahují k našemu stanovisku, by měly být pozorně a objektivně zváženy (ve smyslu >vědecké objektivnosti<...). Znamená to však, že si nemusíme dělat starosti s takovými fakty a aspekty, které se k našemu stanovisku nevztahují a které jsou tedy pro nás nezajímavé.“⁴⁹ Tento Popperův výrok poněkud připomíná Weberovu nebo Rickertovu formulaci problému. I jeho názory v tomto ohledu směřují spíše ke zdůraznění jistého omezeného relativismu v oblasti historických věd. Popper tvrdí, že selektivní stanovisko, na němž začínáme historický výzkum, nebývá ověřitelné. Jak už bylo řečeno, jde o historickou interpretaci, kterou nelze ztotožňovat s teorií. Interpretace je stanovisko, které je zastupitelné. To znamená, že se k témuž souboru faktů mohou vztahovat různé interpretace a že o nich těžko můžeme rozhodovat, nakolik se blíží pravdě. Naopak, Popper se svým způsobem blíží k názoru, který byl později označen jako historický prezentismus: „Protože... každá generace má své vlastní obtíže a problémy, a tudíž své vlastní zájmy a svá vlastní hlediska, vyplývají z toho, že každá generace má právo pohlížet na dějiny a reinterpretovat je svým vlastním způsobem, který doplňuje interpretaci generací předchozích.“⁵⁰

Mezi interpretacemi lze ovšem rozlišovat. Takové rozlišení se může týkat např. shody se záznamy, schopnosti spojovat fakta a vysvětlovat je. Popper na několika místech zdůrazňuje kritérium, které interpretace přece jen přibližuje přírodovědeckým teoriím, a to je plodnost interpretace, její schopnost vytvářet na jejím základě další otázky.

Interpretaci od vědecké teorie odlišuje nemožnost jejího ověření. Podle Poppera se nesmíme „myslet, že obecnou interpretaci lze potvrdit shodou dokonce se všemi našimi záznamy; neboť musíme mít na paměti její pohyb v kruhu a tu skutečnost, že vždycky bude existovat mnoho jiných (a možná neslučitelných) interpretací, které se shodují se stejnými záznamy, a že zřídka kdy můžeme získat nové údaje, které mohou sloužit tak, jak slouží klíčové experimenty ve fyzice.“⁵¹ V otázce neslučitelnosti interpretací si Popper nebyl zřejmě zcela jist, protože o stránku dále uvádí, že pokud interpretace budeme považovat jen za krystalizace hledisek, nemusejí být mezi sebou vzájemně neslučitelné.⁵² Interpretace může být hledisko, které lze doplnit hlediskem jiným, daný soubor faktů může být pozorován a interpretován z několika zorných úhlů.

⁴⁸ Tamtéž, díl II., s. 226.

⁴⁹ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 116.

⁵⁰ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 228.

⁵¹ Tamtéž, díl II., s. 227.

⁵² Tamtéž, díl II., s. 228.

Popper reaguje na snahy zajistit historickým teoriím objektivitu pokusy, do nichž se pustila sociologie vědění. Výslovně v této souvislosti kritizuje K. Mannheim. On sám nevěří v to, že společenský vědec může získat objektivitu pomocí analýzy své společenské podmíněnosti.

Nicméně jeho vlastní řešení má k tomuto pokusu blízko. Popper vychází z toho, že historie a společenské vědy vznikly podobně jako vědy přírodní z potřeb praxe. Připomeňme si jen krátce jeho názor, že vědění – a v tomto smyslu Popper neváhá mluvit o vědění i u organismů, které nejsou vybaveny vědomím – je způsob, který živým bytostem zajišťuje přežití. Organismus automaticky vychází z „představy“, jak se jeho okolí „chová“ a podle toho reaguje. Jestliže se v okolí objevuje nějaká změna, představuje pro organismus „problém“, který musí – pokud má přežít – vyřešit. Vědění je tedy součástí tohoto procesu. Ačkoli lidské vědění – vědění na vědomé úrovni – a později věda se od tohoto vědění kvalitativně liší, přece jen je i ono způsobem, jakým lidé řeší své problémy, z nichž nejzávažší je opět problém přežití. Z tohoto rámce nevybočuje ani historické a společenské vědění. Už jenom proto je náš poznávací zájem podmíněn tím, že musíme řešit nějaké problémy. Tím, s jakými problémy se setkáváme v přítomnosti, je podmíněno i naše hledisko, se kterým přistupujeme k minulosti, otázky, které si klademe, i způsoby, jakými se pokoušíme na ně odpovídat. Tím se podle Poppera zabýváme možnosti objektivitu. To však neznamená, že můžeme postupovat libovolně. Naopak, Popper trvá na poctivosti v oblasti společenské a historické vědy. Podle jeho názoru je „hlavní věcí být si vědom svého hlediska a být kritický, tj. vyhnout se, nakolik to jen bude možné, neuvědomělé, a tudíž nekritické zaujatosti při prezentaci faktů“.⁵³ Popperova výzva k intelektuální poctivosti, poctivosti, která se podle jeho názoru vyplývá i z praktického hlediska, je jistě sympatická a nelze ji nedoporučit ani dnešním sociálním vědcům a historikům. Není snad nic horšího než – třeba v dobré víře – považovat něco za objektivní skutečnost a neuvědomovat si hledisko, se kterým ke zkoumaným faktům přistupujeme, které podmiňuje náš výběr faktů a které se může projevat i na způsobu naší interpretace těchto faktů.

A to je právě to, co podle Popperova názoru pronaturalistický historicista dělá. Je přesvědčen o „objektivitě“ zákonů a trendů, které v dějinách odhalil, a pokud má politické ambice, postupuje tak, aby těchto zákonů využíval nebo alespoň jednal v souladu s nimi. Popper konstatuje: „Chceme vědět, jakým způsobem jsou naše problémy spjaty s minulostí a jakou cestou se můžeme dobrat pokroku v řešení toho, co pocítujeme a co jsme si vybrali jako své prvořadé úkoly. Tato potřeba, pokud není uspokojena racionálními a čestnými prostředky, vede k historicistickým interpretacím. Pod jejím tlakem historicista nahradí racionální otázku >Co si máme vybrat za své nejnáléhavější problémy, jak vznikly a jakou cestou máme postupovat, abychom je vyřešili?< iracionální a zdánlivě faktickou otázkou >Jakým směrem se ubíráme? Jaká je základní role, kterou nám přisoudily dějiny?<“⁵⁴ A o kus dále: „Historicista neuznává, že jsme to my, kdo vybírá a řadí historická fakta, ale historicista věří, že >sama historie< nebo >historie lidstva< určuje vnitřními zákony nás samé, naše problémy, naši budoucnost a dokonce naše hledisko. Namísto toho, aby historicista uznal, že by historická interpretace měla uspokojit potřebu, jež vyrůstá z praktických problémů a rozhodnutí, jež před námi stojí, věří, že v naší touze po historické interpretaci nachází svůj výraz hluboká intuice, že

⁵³ Tamtéž, díl II., s. 228.

⁵⁴ Tamtéž, díl II., s. 229.

přemýšlením nad historií můžeme odhalit tajemství lidského údělu.“⁵⁵ Pak samozřejmě jenom stačí se tomuto údělu podvolit nebo naopak aktivně bojovat za jeho přiblížení – pokud tento úděl slibuje lepší budoucnost.

Tak historicismus paradoxně vede lidi jak k fatalistickému, tak aktivistickému chování. Toto chování se však vždy odehrává ve stínu myšlenky o nutných zákonech a trendech historického vývoje.

V boji proti tomuto typu historicismu včetně jeho praktických důsledků se Popper dovolává kritických postupů, jejichž součástí je obrazotvornost – schopnost představit si, že nemáme pravdu. Tato schopnost v podstatě znamená uplatnění principu falzifikace a falzifikovatelnosti i v historické vědě a ve vědách o společnosti. Na to upozorňuje Popper především v *Bídě historicismu*: „Musíme se stále pokoušet představit si podmínky, za nichž příslušný trend zanikne. Právě to však zastánce historicismu nedokáže... Je možné říci, že bída historicismu spočívá v bídě představivosti.“⁵⁶

Boj proti historicismu je podle Poppera vlastně bojem o charakter změny a svým způsobem i bojem o determinismus. Ačkoli ten se objevuje především v souvislosti s důsledky moderní fyziky, v Popperových názorech na společnost a její změny můžeme jeho ohlas nalézt také. V polemice o existenci změny a o její charakter se u Poppera spojuje polemika proti pro- a antinaturalistickému směru historicismu: „Ukázal jsem, že naturalistická metoda podle historicismu zahrnuje v sobě určitou sociologickou teorii – teorii, podle níž se společnost nijak významně nevyvíjí ani nemění. Nyní zjišťujeme, že historicistická metoda obsahuje pozoruhodně podobnou sociologickou teorii – teorii, že společnost se určitě změní, avšak předem určeným nezměnitelným způsobem prostřednictvím období daných nevyhnutelnou nutností.“⁵⁷ To má opět vztah k našemu politickému jednání. Podle Poppera se historicismus zrodil ze strachu před naší vlastní odpovědností. Pokouší se přenést naši odpovědnost na dějiny jako na hru démonických sil mimo nás. Zrodil se z nedůvěry v racionalitu a zodpovědnost našeho jednání.

Popper tedy odmítá víru pronaturalistických historicistů v neměnné zákony vývoje lidské společnosti. Neznamená to ovšem, že by odmítal existenci poznatelnosti v oblasti společnosti a existenci jakýchkoli zákonů. Jak jsme si ukázali, podle jeho názoru je sociologie věda jako kterákoli jiná, může a musí však splňovat nároky na vědeckost. Jestliže ovšem byl Popper poměrně silný v oblasti kritiky těch sociologických a historických názorů, které spojoval pod pojem historicismus, jeho představy o možnosti vědeckého zkoumání společnosti jsou značně mlhavější. Dalo by se říci, že vycházejí především z jeho zkušeností s vědou jako takovou a z přesvědčení, že nejvědeckější z nauk o společnosti je ekonomie. Ta ovšem nevytváří zákony vývojové, ale spíše funkcionální. K osvětlení Popperových názorů poslouží opět rozsáhlý citát: „Hovořím-li o sociologických zákonech života společnosti, nemám ani tak na mysli údajné zákony evoluce, o které se zajímají historicisté, jako např. Platón, přestože by – pokud vůbec nějaké takové koloběhy historického vývoje existují – jejich formulace jistě spadaly do kategorie sociologických zákonů. Rovněž nemyslím na zákony >lidské povahy<, tj. na psychologické a sociálně psychologické koloběhy lidského chování. Spíše mám na mysli zákony, které jsou formulovány moderními ekonomickými teoriemi, např. teorií mezinárodního obchodu nebo teorií obchodního cyklu. Tyto a další důležité sociologické zákony

⁵⁵ Tamtéž, díl II., s. 229.

⁵⁶ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 101.

⁵⁷ Tamtéž, s. 46.

souvisejí s fungováním *společenských institucí* (...). Zmíněné zákony hrají v našem životě ve společnosti roli, která odpovídá roli, kterou ve strojním inženýrství hraje, dejme tomu, princip páky.⁵⁸

V uvedeném citátu je třeba si povšimnout kromě výše zmiňovaných aspektů ještě dvou dalších, a to Popperova antipsychologismu a důrazu na analýzu institucí. Ten je podle mého názoru podmíněn dvěma skutečnostmi. Jednak skutečným trendem uvnitř některých společenských věd instituce zkoumat, jednak Popperovou zkušeností s fungováním vědy jako instituce. Je totiž potřeba upozornit rovněž na to, že Popper chápe pojem „instituce“ poměrně široce, takže se pod něj mohou skrýt také takové skutečnosti, jako je vědecká diskuse apod.

Zkoumání institucí je podle něho způsobem, jak uplatnit ve společenských vědách nominalistický způsob uvažování, který chápe jako ten způsob myšlení, který je charakteristický pro přírodní a technické vědy. Staví jej proti tzv. esencialistickému postoji, který vychází z přesvědčení, že věda pracuje se skutečnými věcmi a nikoli s jejich modely.

Zkoumání institucí je pro Poppera také způsobem, jak se vyhnout psychologismu ve společenské vědě. Jak upozorňuje např. W. Ślowski, pro Poppera je antipsychologický postup poměrně charakteristický.⁵⁹ Platí to nejen o Popperově teorii tří světů a vůbec o jeho chápání vývoje vědy, jimiž se zabývá Ślowski, ale i o jeho úvahách o společenské vědě. To lze ukázat na citátu z Bída historicismu: „Namísto toho, abychom redukovali sociologické úvahy na zdánlivě pevnou základnu psychologie lidské povahy, prohlašujeme, že lidský faktor je *právě tím* nejméně spolehlivým a nejzpátečnicktějším prvkem v životě lidské společnosti a ve všech společenských institucích. Je to právě tento prvek, který společenské instituce nemohou bezezbytku kontrolovat (...), neboť každý pokus vede nutně k tyranii, což znamená k neomezené moci lidského faktoru, k vrtolům několika lidí, nebo dokonce jen jednoho člověka.“⁶⁰

Jak je pro Poppera v jeho úvahách o společenských vědách obvyklé, proplétají se tu metodologické úvahy s úvahami politickými. Dala by se dokonce položit otázka, zda Popperův antipsychologismus týkající se jeho chápání vývoje vědy nebude – samozřejmě pouze částečně – souviset i s těmito jeho názory.

Vraťme se ale k metodologii. Podle Poppera je úkolem sociálních věd analyzovat situace, které vznikají jako vedlejší důsledky jednání lidí – především v rámci institucí –, a pokud možno je předvídat. Sociální vědy tedy mají zkoumat nezáměrné dopady záměrného lidského chování. To je jeden z důvodů, proč Popper poměrně vysoko hodnotí Marxův přínos pro sociální vědy. Jak známo, Marx a zejména marxismus byl terčem Popperovy kritiky, nicméně Marxův důraz na ekonomii Popper neodmítal, konkrétně tvrzení, že ekonomická organizace společnosti (tj. naši výměny látek s přírodou) je základem pro veškeré naše instituce a zejména pro jejich historický vývoj.⁶¹ I zde je ovšem třeba si uvědomit, že Popperova interpretace těchto Marxových názorů mohla souviset též s jeho vědomím, že v této oblasti se výrazně uplatňuje poznání a věda.

⁵⁸ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 68, zdůraznil K. P.

⁵⁹ Ślowski, W.: *Trzy światy (Szkice o filozofii Karla Rajmunda Poppera)*, MIX, Warszawa 2001, např. s. 71–86.

⁶⁰ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 122, zdůraznil K. P.

⁶¹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 94–95.

Tím se dostáváme k problematice vědy a její role ve vývoji. Popper zdůrazňuje vědu jako lidskou činnost, která je poměrně silně spjata s institucemi. Tyto instituce, zejména ty, které podporují vědeckou diskusi, zajišťují – právě prostřednictvím veřejné vědecké diskuse – objektivitu vědy. Ukazují smýšlení jednotlivých vědců, tj. opět omezují působení psychologického faktoru ve vědě a v historickém vývoji vůbec, a tím podporují růst vědeckého poznání. Podle Popperova názoru by vědecký nebo průmyslový pokrok šlo ukončit zrušením institucí, které jej umožňují, jako jsou školy, vědecké instituce nejrozličnějšího druhu a „instituce“ svobodné diskuse. „A podobné instituce je třeba platit a chránit zákonem. V konečném stadiu je tedy pokrok silně závislý na politických faktorech – na politických institucích, které zajišťují svobodu myšlení – na demokracii.“⁶²

Existuje ještě jeden postup, který Popper spojoval s vědeckostí ve společenských vědách. Je to tzv. nulová metoda. Tu opět staví proti tehdy značně obvyklému psychologismu. Podle jeho tvrzení je to část moderní ekonomické teorie, tedy té disciplíny, kterou Popper, pokud jde o metody, přirovnává k přírodním vědám.⁶³ Místo pojmu „nulová metoda“ používá Popper také pojmu „situační analýza“⁶⁴ a později tvrdí, že jde o zobecnění teorie mezního užitku.⁶⁵

Ačkoli je tato teorie svou přesností podle Poppera přírodním vědám blízká, na druhé straně se od nich liší právě tím, že pracuje s lidskou racionalitou. Popper píše o „možnosti využití logické nebo racionální konstrukce či snad >nulové metody< v sociálních vědách. Myslím tím metodu konstrukce modelu za předpokladu naprosté racionality (a snad také za předpokladu dostupnosti veškerých informací) na straně všech zúčastněných jednotlivců a hodnocení odchylek skutečného jednání lidí od modelového jednání, přičemž hodnocení odchylek funguje jako druh nulové souřadnice.“⁶⁶ V jiném ze svých děl ukazuje použití situační analýzy na vývoj poznání, konkrétně pracuje s ní při zkoumání jedné z Galileových teorií. Připomíná, že v případě použití racionality je třeba nepřistupovat ke skutečnosti anachronicky a používat tu racionalitu, která je v dané době obvyklá. Zdá se, že Popperova metoda se jistým způsobem blíží metodě ideálního typu Maxe Webera, avšak s tím rozdílem, že Popper navrhuje její aplikaci především v oblasti dějin lidského poznání, které ovšem, jak víme, považuje za hlavní hybnou sílu dějinného vývoje.

S výjimkou úvah o nulové metodě je Popperův přínos k teorii společenských věd dán spíše jenom jeho kritikou jejich dosavadních postupů. Přitom je třeba zdůraznit, že Popperův zájem tu nebyl primárně teoretický, nýbrž politický. To lze ukázat především na Otevřené společnosti a jejich nepřítelích, ale v podstatě stejný tón zaznívá i z Bída historicismu. Dokonce by se dalo spekulovat také o tom, zda se v Bídě historicismu teoretický a politický zájem neproplétají v kritice dvou typů historicismu. Teoretický zájem by se mohl projevovat především v kritice antinaturalistického historicismu, v Popperových útocích na názory, že ve společenských a historických vědách nelze použít metod, které se staly měřítkem vědeckosti ve vědách přírodních. V kritice pronaturalistického historicismu, která podle mého názoru v Bídě historicismu převažuje,

⁶² Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 119.

⁶³ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 186.

⁶⁴ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 121–122.

⁶⁵ Popper, K. R.: *Věčné hledání*, s. 113.

⁶⁶ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 109.

vystupují do popředí politické následky představy převzaté ze starších přírodovědeckých teorií, totiž představy o nutném dění v přírodě a společnosti, dění, které je řízeno zákony, jež lze poznávat a využívat, ale proti nimž není možno se stavět.

Proti tomu jsou zaměřeny i Popperovy výpady v Otevřené společnosti. Tam ovšem nabývají formy výroků, jež se týkají pokroku v dějinách a úvah o smyslu dějin. V zásadě lze říci, že Popper obojí popírá. Už na počátku Otevřené společnosti napsal větu, kterou lze prohlásit za jeho vyznání víry: „Budoucnost závisí na nás samých, a my nezávisíme na žádné historické nutnosti.“⁶⁷ Podobné výroky lze nalézt na několika dalších místech.⁶⁸ V závěru pak můžeme najít další pasáž, již je Popperovo počáteční kredo rozvedeno: „Tvrdím, že dějiny nemají žádný smysl. Toto tvrzení však neznamená, že jediné, co můžeme dělat, je hledět užasle na dějiny politické moci nebo na ně pohlížet jako na krutý zert. Můžeme je totiž interpretovat s ohledem na ty problémy mocenské politiky, o jejichž řešení se z našeho rozhodnutí pokoušíme dnes. Můžeme interpretovat dějiny mocenské politiky z hlediska boje za otevřenou společnost, za vládu rozumu, za sociální spravedlnost, svobodu, rovnost a kontrolu mezinárodního zločinu. Třebaže dějiny nemají cíle, můžeme jim tyto cíle dodat; a přestože dějiny nemají žádný smysl, můžeme jim ho dát.“⁶⁹

⁶⁷ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*, s. 14.

⁶⁸ Odmítání smyslu dějin na s. 229, 237 a 238 II. dílu, odmítání pokroku na s. 160 a 238 II. dílu a na s. 231 a 332 II. dílu odmítání toho smyslu dějin, kterému věří náboženství.

⁶⁹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel*, díl II., s. 237, zdůraznil K. P. Pokud jde o otázku pokroku, viděli jsme, že té se Popper tak otevřeně nebrání, je ochoten pokrok v dějinách uznávat, ovšem především jako pokrok v poznání. Vzhledem k jeho chápání vědění jako oblasti daleko přesahující hranice vědy jako takové (viz jeho pojetí světa 3) lze u něj o uznání pokroku uvažovat i v jiných oblastech, např. v oblasti morální. Vždy je však třeba mít na paměti, že tento pokrok není nutný, není dán nějakým zákonem, ale svým způsobem nahodilostí a štěstím. O tom vypovídá i výše uváděná pasáž o vědeckém pokroku, který je podmíněn existencí institucí, které rozvoj vědy umožňují.

Ivana Holzbachová

Popperovo chápání smyslu dějin

Fakta jako taková nemají žádný smysl; získat jej mohou jen prostřednictvím našich rozhodnutí.¹

Dalekosáhlá historická proroctví jsou zcela mimo rámec vědecké metody. Budoucnost závisí na nás samých a my nezávisíme na žádné historické nutnosti.²

Popper se k problematice dějin – a případně jejich smyslu – dostal jen náhodně. Dá se předpokládat, že kdyby se neobjevilo nacistické nebezpečí a kdyby nebyla vypukla druhá světová válka, vypadala by Popperova osobní bibliografie jinak, možná obohacena o několik dalších děl z oblasti filozofie vědy, ale neobsahovala by dvě práce, na které se budu odvolávat dnes, a to jsou především *Bída historicismu* a *Otevřená společnost a její nepřítel*. Obě knihy vyrostly z Popperova hlubokého znepokojení nad stavem Evropy a lidstva a obě jsou pokusem hledat alespoň částečnou odpověď na otázku, proč došlo k válce, která otřásla tou částí světa, která se pokládala za nejvyspělejší a jejímž občanem – v širokém smyslu tohoto slova – se Popper cítil. Lze tedy říci, že obě díla jsou díly příležitostnými, a to bez ohledu na to, jaký význam je jim dodnes připisován.

Je samozřejmě pravda, že Popper se mohl cítit být povolán k jejich napsání i svou osobní životní historií, svým mladickým zájmem o sociální otázky, epizodickou sympatií k marxismu a komunismu v roce 1919.³ Druhou pravdou však je, že v poválečném Popperově díle nacházíme zmínky o otázkách filozofie společnosti a dějin pouze sporadicky, spíše nahodile a většinou jen v různých rozhovorech, které Popper na požádání poskytl. Navíc ani v těch nelze objevit nějaký významný posun v Popperových názorech na tuto problematiku. Například v knize, která u nás vyšla pod názvem *Život je řešení problémů*,⁴ je kapitola 8 sice věnována tématu „O psaní dějin a o jejich smyslu“, ale sám Popper zde upozorňuje na to, že text – téměř doslovně – vychází z poslední kapitoly knihy *Otevřená společnost a její nepřítel*.⁵ Popper tedy své chápání dějin během doby příliš neměnil, snad jen později více upozorňoval na některá úskalí spojená s cílem, který do budování společnosti sám vkládal, tj. s demokracií.

Popper obě své knihy věnované filozofii společnosti a dějin psal jako díla svým způsobem metodologická. Tomu odpovídá už jejich historie. Jak známo, obě vznikly

¹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, Oikúmené, Praha 1994, s. 237.

² Tamtéž, díl I., s. 14.

³ Popper, K. R.: *Věčné hledání (intelektuální autobiografie)*, Prostor, Oikúmené, Vesmír, Praha 1995, s. 33–34.

⁴ Popper, K. R.: *Život je řešení problémů*, Mladá fronta, Praha 1998.

⁵ Tamtéž, s. 146.

během jeho novozélandského exilu. Prvním impulzem byla Popperova přednáška o historicismu už v předválečné době. Autor uvádí, že úvahy nad jejím knižním vydáním se mu rozrostly natolik, že nakonec vznikly knihy dvě, totiž původně plánovaná Bída historicismu a navíc Otevřená společnost a její nepřátelé. Popper také přiznává, že sociální vědy ho nikdy nepřitahovaly tak jako teoretické přírodní vědy – snad s výjimkou ekonomie. Vycházel však z názoru, který lze charakterizovat jako metodologický monismus, tj. že jak v přírodních, tak v sociálních vědách mají být používány v podstatě stejné metody; zejména v Bídě historicismu se tento svůj postup pokusil verifikovat. Jeho pokus ovšem poněkud zpochybňuje jeho konstatování, že problematika metod ve společenských vědách mu byla vzdálena. V Bídě historicismu píše: „Mohu bezpečně potvrdit, že mou interpretaci vědeckých metod neovlivnila znalost metod sociálních věd, měl jsem na mysli pouze vědy přírodní a o sociálních vědách jsem nevěděl téměř nic.“⁶ Bída historicismu i Otevřená společnost byly tedy založeny na teorii poznání z Logik der Forschung (1934)⁷ a „na přesvědčení, že naše často neuvědomělé názory na teorii poznání a její ústřední otázky (Co můžeme poznat? Jak jistě je naše poznání?) rozhodují o našem postoji k sobě samým i k politice“.⁸

Zdá se, že Popper nerozlišoval mezi „objektivním“ a „subjektivním“ smyslem dějin. Smysl v dějinách buď vidíme, nebo jej do nich vkládáme. První stanovisko může mít dále dvě varianty, a to náboženskou nebo tu, kterou Popper nachází v tzv. pronaturalistickém historicismu. V náboženské variantě dal dějinám smysl bůh, v historicismu naturalistického typu je smysl dějinám imanentní, tj. je to něco, co podle pronaturalistických historicistů v dějinách objektivně existuje a co je dáno objektivním trendem vývoje, tj. vývojovým zákonem. Sám to vyjadřuje takto: „Historicista neuznává, že jsme to my, kdo vybírá a řadí historická fakta, ale historicista věří, že >sama historie< nebo >historie lidstva< určuje historickými zákony nás samé, naše problémy, naši budoucnost, a dokonce naše hledisko. Namísto toho, aby historicista uznal, že by historická interpretace měla uspokojit naši potřebu, jež vyrůstá z praktických problémů a rozhodnutí, jež před námi stojí, věří, že v naší touze po historické interpretaci nachází svůj výraz hluboká intuice, že přemýšlením nad historií můžeme odhalit tajemství lidského údělu.“⁹

Popperův postoj k problematice společenských zákonů je známý. Zatímco byl ochoten připustit existenci funkcionálních zákonů, jejichž prototyp ve společenských vědách nacházel zejména v ekonomii, existenci vývojového zákona odmítal. Činil tak ze dvou důvodů:

1. Vycházel ze svého učení o falzifikovatelnosti jako formální podmínce uznání vědeckosti výroku. Vývojové zákony, pokud se vztahují na lidstvo nebo na vývoj života jako celku, falzifikovatelné nejsou, už jen proto, že život a lidstvo jsou zatím v celém známém vesmíru jediné, a nemáme tedy možnost vycházet z nějakého srovnání. Proto také považoval darwinismus za velice nosný výzkumný program, se kterým sám pracoval, např. když uvažoval o vývoji vědeckého poznání, ale nikoli za vědeckou teorii v přísnějším slova smyslu.

⁶ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, Oikúmené, Praha 1994, s. 107.

⁷ Česky jako *Logika vědeckého poznání*, Oikúmené, Praha 1997.

⁸ Popper, K. R.: *Věčné hledání*, s. 111.

⁹ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, Oikúmené, Praha 1994, s. 229.

2. Druhý důvod je obsažen v jeho slavném vyvrácení historicismu, které nalézáme v předmluvě k Bídě historicismu z r. 1957.¹⁰ Vychází z předpokladu, že ve vývoji lidstva hraje hlavní úlohu růst lidského poznání, a ten nemůžeme – alespoň ne do detailů – předvídat. Popper píše: „Žádný vědecký pracovník, který vytváří předpovědi – ať již vědec nebo počítač stroj –, nemůže vědeckými metodami předpovědět své vlastní budoucí výsledky. Takové pokusy dospějí k výsledkům až po události, kdy je na předpověď už příliš pozdě; výsledku je dosaženo teprve poté, co se předpověď změnila v retrodikci.“¹¹

Představa o existenci objektivních historických zákonů podle Poppera navíc vedla, zejména v totalitářských společnostech, k obrovskému utrpení lidstva spojenému s pokusy o urychlování vývoje, který byl chápán jako vývoj k ideální společnosti.

Proto je Popper ochoten uvažovat pouze o tom smyslu dějin, který do dějin sami vkládáme, a ostře kritizuje jeho zaměňování za to, co jsem výše označila za „objektivní“ smysl dějin. Jeho kritika skutečně směřuje ne proti možnosti subjektivně vkládat smysl do dějin, nýbrž proti tomu, aby tento subjektivní smysl byl pokládán nebo vydáván za smysl objektivní: „Chceme vědět, jakým způsobem jsou naše problémy spjaty s minulostí a jakou cestou se můžeme dobrat pokroku v řešení toho, co pociťujeme a co jsme si vybrali jako své prvořadé úkoly. Tato potřeba, pokud není uspokojena racionálními a čestnými prostředky, vede k historicistickým interpretacím. Pod jejich tlakem historicista nahradí racionální otázky >Co si máme vybrat za své nejnaléhavější problémy, jak vznikly a jakou cestou se máme ubírat, abychom je vyřešili?< iracionálními a zdánlivě faktickými otázkami >Jakým směrem se ubíráme? Jaká je role, kterou nám přisoudily dějiny?<“.¹²

Hledání zákona, zejména zákona vývoje dějin tedy podle Poppera téměř nutně přerůstá do nalézání smyslu naší historie někde v budoucnosti. Jak jsme viděli, Popper se domnívá, že zvláště vývojové zákony nelze ve společnosti nacházet. Je zde pravděpodobně ovlivněn i myšlenkou F. A. v. Hayeka, který vidí ve společnosti skutečnost tak složitou, že do ní není možné zasahovat, aniž bychom nezpůsobili řadu nepředvídatelných důsledků. V tomto smyslu tvrdí, že v dějinách není v podstatě nic nemožného: „Skutečně je nezbytné uznat za jednu ze zásad každého nezaopatřitého názoru na politiku, že v lidských záležitostech je možné vše; a konkrétněji, že žádný myslitelný vývoj nelze vyloučit na základě toho, že může narušit tzv. tendenci k pokroku lidstva nebo kterýkoli jiný domnělý zákon >lidské přirozenosti<“.¹³

Z podobného důvodu Popper považuje za nemožné sepsat „skutečné“ dějiny – dějiny všech lidí. V historické vědě, stejně jako v každé jiné vědě je nutno rozlišovat mezi popsateľnými skutečnostmi, je nutno mezi nimi vybírat to, co bude zachyceno, a odlišovat od toho, co bude pominuto. Popper však napadá princip tohoto výběru. Skutečné dějiny by měly být dějinami všech lidí, především malých lidí, se všemi jejich radostmi a strastmi. To se však napsat nedá – „To, jaké dějiny existují, totiž dějiny mocných a velkých, je v nejlepším případě nechutná komedie, opera buffa, kterou inscenují sami držitelé moci... A v těchto >dějinách<, které člověk nejen nevytvořil, ale zpotvořil, se

¹⁰ Popper, K. R.: *Bída historicismu*, s. 11, 12.

¹¹ Tamtéž, s. 12, zdůraznil K. P.

¹² Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, s. 229.

¹³ Tamtéž, díl II., s. 168–169.

někteří křesťané odvažují spatřovat prst boží. Troufají si chápat a vědět, co je boží vůle, a přitom se Bohu jen pokoušejí podsunout své žalostné malé historické interpretace."¹⁴

Trochu předčasně jsme nyní přešli k Popperovu názoru na křesťanskou interpretaci dějin. Citát, který jsem použila, totiž naznačuje víc. Popper v podstatě zužuje přinejmenším dosavadní psané dějiny na dějiny politické a v těch nevidí nic jiného než dějiny válek a násilí, karikaturu lidskosti. Zdá se, že podcenil některé v jeho době relativně nové proudy dějepiscectví, které směřovaly k zachycení všedního života obyčejného člověka. To je o to pozoruhodnější, že citovaná slova pocházejí z jeho publikace ze 60. let, kdy tyto trendy byly už znatelné. Nicméně Popperův zájem byl již v té době zaměřen definitivně jinam. Vycházel ze situace, kterou znal před II. světovou válkou, a v této souvislosti tvrdil, že v dějinách psaných mocí, či spíše historiky, kteří byli v jejich službách, není možné hledat vůdčí myšlenky pro budoucí vývoj. Uvedený citát tedy není zaměřen proti křesťanství jako takovému, nýbrž proti křesťanské variantě politických dějin. To ostatně dokazuje i citace následující, tentokrát z Otevřené společnosti: „Nepopírám, že stejně oprávněné je interpretovat dějiny z křesťanského hlediska jako z jakéhokoliv jiného; a jistě by se mělo např. zdůraznit, co dluží naše západní cíle a účely jako je humanismus, svoboda či rovnost, vlivu křesťanství. Současně však jediným racionálním, a právě tak křesťanským postojem dokonce i k dějinám svobody je, že jsme za tyto dějiny sami odpovědní ve stejném smyslu, jako jsme odpovědní za to, co uděláme se svým životem, a že nás může soudit jenom naše svědomí, a ne světský úspěch. Teorie, že Bůh zjevuje Sebe a svůj soud v dějinách, je k nerozeznání od teorie, že konečným soudcem a ospravedlněním našeho jednání je světský úspěch.“¹⁵

Shrneme-li Popperovy názory na dějiny tak, jak byly popsány v tomto referátu, můžeme soudit, že na první pohled vládne v dějinách stejný chaos jako v přírodě. I v dějinách a společnosti stejně jako v přírodě jsme však s to odhalovat jisté pravidelnosti a jistý řád, který nám může pomoci se v nich orientovat. Tato orientace je však relativní, a proto také naše zásahy do společnosti mohou být jen omezené. Nicméně pokud budeme postupovat obezřetně, mohou být úspěšné. Závisí proto do značné míry na nás, co si určíme za cíl a co prohlásíme za smysl dějin. To vyjadřují slova, která se objevují téměř v závěru Otevřené společnosti: „Tvrdím, že dějiny nemají žádný smysl. Toto tvrzení však neznamená, že jediné, co můžeme dělat, je hledět užasle na dějiny politické moci nebo na ně pohlížet jako na krutý žert. Můžeme je totiž interpretovat s ohledem na ty problémy mocenské politiky, o jejichž řešení se z našeho hlediska pokoušíme dnes. Můžeme interpretovat dějiny mocenské politiky z hlediska našeho boje za otevřenou společnost, za vládu rozumu, za spravedlnost, svobodu, rovnost a kontrolu mezinárodního zločinu. Třebaže dějiny nemají cíle, můžeme jim tyto cíle dodat; a *přes- tože dějiny nemají žádný smysl, můžeme jim ho dát.*“¹⁶

Sám Popper postupoval způsobem, který navrhoval ve své knize, a uvedení práce je i jistým pokusem dějinám dát smysl a prostředkem boje za jeho prosazení. Smyslem dějin pro Poppera byla otevřená společnost – demokracie. O tom, jak si demokracii představoval, dala by se napsat další studie. Nám stačí její velice obecná charakteristika, kterou nacházíme v Otevřené společnosti: „Demokracií nemyslím něco tak neurčitého jako >vláda lidu< nebo >vláda většiny<, ale soustavu institucí (mezi nimi zejména

všeobecné volby, tj. právo lidu odvolat svou vládu), jež dovolují veřejnou kontrolu vládců a jejich odvolání ze strany ovládaných a jež umožňují, aby ovládaní dosáhli reforem bez užití násilí a třeba i proti vůli vládců.“¹⁷ Popper se na několika místech odvolával na Churchillův výrok, podle kterého je demokracie nejhorší forma vlády kromě všech ostatních forem vlády, které kdy byly vyzkoušeny,¹⁸ a existují pasáže, ve kterých kritizuje některé jevy spojené s existencí života v západní demokratické společnosti, např. její určitou atomizaci a vzájemné odcizování lidí. Nicméně i on považuje demokracii za nejlepší z dosud známých forem vlády, mj. i proto, že umožňuje aplikaci postupného sociálního inženýrství, tj. pokusů o její pozvolné vylepšování.

I zde můžeme dokonce najít spojitost mezi Popperovými názory na společnost a na vědu. Demokracie v širokém slova smyslu je i příznivým prostředím pro další rozvoj vědy, a to proto, že její součástí je možnost otevřené diskuse, kterou Popper pro vědecký vývoj a vývoj poznání vůbec pokládá za naprosto nezbytnou.

¹⁴ Popper, K. R.: *Život je řešení problémů*, s. 162.

¹⁵ Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřítel II*, s. 231.

¹⁶ Tamtéž, díl II., s. 237, zdůraznil K. P.

¹⁷ Tamtéž, díl II., s. 123.

¹⁸ Srov. Popper, K. R., Lorenz, K.: *Budoucnost je otevřená*, Vyšehrad, Praha 1997, s. 123.